

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЦЕРКОВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЗЛОЧИНУ) В КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

У статті проаналізовані існуючі визначення поняття та суттєві ознаки церковного правопорушення в канонічному праві Православної Церкви в тісному взаємозв'язку з поняттям та ознаками кримінального злочину. Запропоноване авторське визначення поняття церковного правопорушення (злочину).

Ключові слова: поняття злочину, ознаки злочину, церковне правопорушення, канонічне право, кримінальне право.

З проголошенням незалежності України розпочався новий етап розвитку державно-церковних відносин, який відзначився докорінною зміною ставлення держави та суспільства до релігії та Церкви: від відверто агресивного до партнерського. Закріплений в Основному Законі України принцип відокремлення Церкви від держави не повинен розцінюватися як повна ізоляція двох названих суб'єктів, оскільки Церква й держава не втручаючись у внутрішні справи один одного, можуть плідно взаємодіяти та співпрацювати в різних сферах суспільного життя. Розподіл релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про збереження в Україні переваги Православ'я. Найбільша частка (дві третини) з усіх православних релігійних організацій належить до Української Православної Церкви, яка є самокерованою частиною Руської Православної Церкви. За даними соціологічного дослідження, проведеного Центром імені О. Разумкова більшість опитаних (68%) ідентифікують себе з Православ'ям.

Сьогодні Православна Церква, без перебільшення, є одним із найпотужніших соціальних інститутів держави, який має власну систему права – канонічне право. Як відомо, основні канонічні норми та настанови сформувалися ще в перші століття християнства. Норми канонічного права не лише регулюють внутрішні церковні відносини, але й мають значний вплив на правову систему держави.

Останні десятиліття в Руській та Українській Православних Церквах спостерігається динамічний розвиток церковного законодавства, спрямований на приведення його норм у відповідність до реалій сучасного церковного та суспільного життя. Не винятком стало радикальне реформування інституту церковного судочинства, з яким нерозривно пов'язане таке поняття як «церковне правопорушення».

Поняття злочину є одним із фундаментальних понять науки кримінального права. Таким же ключовим поняттями для канонічного права є поняття церковного правопорушення. Саме тому, на наш погляд, корисним буде порівняльний аналіз обох названих понять та їх ознак, а також встановлення спільних рис та відмінностей між ними.

Дослідженню поняття злочину та його ознак у різні часи присвячені праці багатьох видатних вчених в галузі кримінального права та кримінології: М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, М.Д. Дурманова, Н.Ф. Кузнецової, М.І. Панова, А.О. Пінаєва, А.А. Піонтковського, О.І. Раєва, В.В. Сташиса, М.С. Таганцева, В.Я. Тація, В.П. Тихого, А.Н. Трайніна, М.Д. Шаргородського та інших.

Одночасно, поняття та ознаки церковного злочину досліджувалися такими відомими богословами і каноністами, як єпископ Никодим (Мілаш), протоієрей В. Ципін, Т.В. Барсов, І.С. Бердніков, М.О. Заозерський, М.С. Красножен, О.С. Павлов, В.Г. Певцов, М.С. Суворов.

Перш за все, на наш погляд, буде доцільним зупинитися на кримінально-правовій характеристиці поняття злочину. Як відомо, в різні історичні часи існували різноманітні підходи до визначення поняття злочину. Так, ще Ч. Беккарія усі дії, що суперечать загальному благу, називав злочинами [1, с. 96].

У свою чергу, М.С. Таганцев дійшов висновку, що злочинним є діяння, що посягає на юридичну норму в її реальному бутті чи діяння, що посягає на охоронюваний нормою інтерес життя [2, с. 36].

У радянській юридичній науці під злочинном розуміли суспільно небезпечне протиправне, винне, каране діяння, що посягає на суспільний або державний устрій, систему господарства,

власність, особистість, політичні, трудові, майнові та інші права громадян або порушує правопорядок [3, с. 25].

Сьогодні під злочиним наука кримінального права розуміє суспільно небезпечне, винне, протиправне та кримінально-каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [4, с. 80]. Законодавче визначення злочину, як передбаченого Кримінальним кодексом суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину, закріплене в ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України [5].

У свою чергу, вперше в сучасних офіційних документах Руської Православної Церкви термін «церковне правопорушення» згадується у главі VII «Церковний суд» Статуту Руської Православної Церкви, прийнятого Ювілейним Архієрейським Собором Руської Православної Церкви 2000 року (далі – РПЦ) [6]. Після цього вищевказаний термін знайшов закріплення спочатку в Тимчасовому положенні про церковне судочинство для єпархіальних судів та єпархіальних рад, що виконують функції єпархіальних судів, прийнятому Архієрейським Собором РПЦ 2004 року [7], а згодом, і в Положенні про церковний суд РПЦ (Московського Патріархату), ухваленому Архієрейським Собором РПЦ 2008 року [8]. Однак, в жодному з вищевказаних церковних документів не зазначено, що саме Православна Церква сьогодні розуміє під церковним правопорушенням.

Досліджуючи дореволюційні праці в сфері церковного права, можна дійти висновку, що для позначення церковного правопорушення вченими одноголосно використовувався термін «церковний злочин».

Видатний дореволюційний каноніст єпископ Никодим (Мілаш) один з небагатьох надає визначення поняття церковного злочину. Так, під церковним злочиним він розуміє порушення будь-яким зовнішнім діянням існуючого церковного закону, саме коли будь-хто вчинить дещо таке, що не повинен робити, або не виконає виконання будь-чого, що не мав права не виконає за своїм обов'язком [9, с. 508-509].

Протоієрей М. Горчаков під час роботи Предсоборної Присутності, яка передувала проведенню Помісного Собору Руської Православної Церкви 1917-1918 років, підготував проект Церковно-судного статуту, в якому було надане визначення злочину, що підлягав розгляду церковним судом. Церковний злочин є таким діянням проти правил церковних, православного вчення, морального закону та порядку, яке, будучи виявлене та в судовому порядку доведене, підлягає

визначеному законодавчою владою Помісної Церкви покаранню [10, с. 129-130].

Одним із найбільш вдалих, на наш погляд, можна вважати визначення церковного правопорушення, запропоноване сучасним російським правником М.Ю. Варьясом. Так, церковне правопорушення він розглядає як виражену в будь-якій об'єктивній формі винну (умисну чи необережну) дію чи бездіяльність суб'єкта церковного права, що порушує норми церковного права (в тому числі державного законодавства, визнаного Церквою), що посягає на Богом установлений, або такий що склався в процесі церковного життя порядок устрою, управління та основи віровчення та моральності [11, с. 114].

Проте, як і будь-яке визначення воно не позбавлене недоліків. Так, виділяючи ознаки церковного правопорушення: протиправність, об'єктивність вираження, винність та заподіяння шкоди охоронюваним церковним правом інтересам, автор чомусь залишив поза увагою таку важливу ознаку як караність. Такий підхід суперечить одному з фундаментальних принципів римського права та діючого кримінального права – *nullum crimen sine poena*.

Також вважаємо, що не зовсім вдалими є у вищевказаному визначенні церковного правопорушення термін «суб'єкт церковного права». Не всі суб'єкти церковного права можуть бути суб'єктами церковного правопорушення, а також, зважаючи на те, що поняття «суб'єкт церковного права» є значно ширшим ніж поняття «суб'єкт церковного правопорушення», яке, в свою чергу, потребує подальшої теоретичної розробки.

Як зазначалося вище, із загального поняття злочину випливають його чотири ознаки: суспільна небезпечність, протиправність, винність і караність [12, с. 614-615]. Проаналізуємо наскільки дані ознаки можуть бути застосовані до церковних правопорушень (злочинів).

Перш за все, маємо погодитися з висновками М.Ю. Варьяса, відносно того, що як церковне правопорушення (злочин) має розглядатися лише діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта церковного права. До речі, і в католицькому канонічному праві злочин – це зовнішнє порушення або церковного закону, з яким пов'язана принаймні невизначена карна погроза, або карна правова норма [13, с. 643].

Як і в кримінальному, в канонічному праві злочинне діяння може бути виражене в активній формі поведінки – дії, тобто порушенні канонічних приписів та заборон, а також в пасивній формі – бездіяльності, невиконанні тих обов'язків,

що покладаються нормами церковного права на того, чи іншого суб'єкта. Переважна більшість складів церковних правопорушень передбачає активну форму поведінки суб'єкта церковного права, наприклад, вчинення розколу (Правила 10-е, 11-е Карфагенського Собору), святотатство – крадіжка священних предметів (Правило 72-е святих апостолів), симонія – зведення у священний сан чи поставлення на церковні посади за гроші (Правило 29-е святих апостолів), двоєженство (правило 4-е Василя Великого) тощо. В той же час, існують і такі церковні правопорушення, які вчиняються у формі бездіяльності, а саме, відмова без поважної причини від посади, на яку призначений архієрей чи інший клірик (Правило 36-е святих апостолів), невиконання єпископом чи пресвітером пастирського обов'язку щодо навчання причту та людей благочестю (правило 58-е святих Апостолів), неприйняття єпископом або пресвітером тих, хто кається в гріхах (Правило 52-е святих апостолів) та ін.

Матеріальною ознакою церковного правопорушення слід визнати його небезпечність для суспільства та Церкви. У кримінальному праві суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди [4, с. 80]. Як підкреслює П. А. Фефелов, у багатьох літературних джерелах констатується той факт, що суспільна небезпечність злочинного діяння полягає в його шкідливості та при визначенні поняття суспільної небезпечності акцент робиться на заподіянні об'єктивної шкоди державі, нації і т. д. [14, с. 11]. У свою чергу, католицький вчений Дж. Недунгатт пише, що кожен церковний злочин завдає шкоду не окремим особам, а всій церковній спільноті [13, с. 643].

Слід також враховувати, що правопорушник, будучи членом церковної спільноти, заподіює духовну шкоду не тільки останній, але й собі, оскільки будь-яке церковне правопорушення нерозривно пов'язане з гріхом. До того ж, мають місце випадки, коли церковне правопорушення одночасно є кримінально-караним діянням (вбивство, зґвалтування, крадіжка тощо), тоді цілком обґрунтовано можна говорити і про його суспільну небезпечність.

Наступною ознакою церковного правопорушення є винність. Винність діяння означає, що воно може бути вчинене умисно або з необережності. Застосування ознаки «винність» у законодавчому визначенні поняття злочину має за

мету підкреслити той факт, що у Кримінальному кодексі України діє принцип суб'єктивного ставлення у вину, і що діяння, вчинене за відсутністю вини, тобто за відсутністю психічного ставлення особи до дії чи бездіяльності, не може визнаватися злочином [15, с. 41].

Положення, про те, що особа, обвинувачена в скоєнні церковного правопорушення не може бути піддана канонічному покаранню без достатніх доказів, що встановлюють винність даної особи, закріплені в 28-му правилі Карфагенського Собору [16, с. 165-166], а також в абз. 2 ч. 1 ст. 6 Положення про церковний суд Руської Православної Церкви (Московського Патріархату) [8].

Канонічне право, як і кримінальне право розрізняє форми вини: умисел та необережність. Проте для їх позначення, право Церкви використовує інші терміни: вольні та невольні правопорушення або злочини. Наприклад, про вольні та невольні вбивства згадується в 5-му правилі святителя Григорія Нисського [16, с. 307-309].

Протиправність як формальна ознака церковного правопорушення полягає в тому, що суб'єкт церковного права порушує норму церковного права, зокрема державно-владний припис, визнаний церквою як свою власну норму. Не може бути церковним правопорушенням діяння, що не порушує норму церковного права або не заборонене ними [11, с. 114-115].

На відміну від ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу України (далі – КК), якою встановлено, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом [5], церковно-правові норми, які передбачають склади церковних злочинів (правопорушень), а також канонічні санкції, не містяться в єдиному кодифікованому акті, а закріплені в численних джерелах канонічного права: Святому Письмі, Правилах святих апостолів, Правилах Вселенських та Помісних Соборів, Правилах святих отців, номоканонах та інших канонічних збірниках.

Це ж стосується і наступної ознаки церковного правопорушення – караності, яка нерозривно пов'язана з протиправністю. У кримінальному праві караність розглядається як обов'язкова ознака злочину, яка означає, що, якщо діяння, передбачене кримінальним законом, є злочином, то за нього обов'язково в санкції статті Особливої частини КК передбачене певне покарання [17, с. 34].

Майже аналогічна ситуація спостерігається і в нормах канонічного права. Як правило, одна й та ж канонічна норма передбачає, як склад кон-

кретного правопорушення, так і канонічну санкцію яка має бути застосована до порушника. Однак, необхідно враховувати, що санкції в канонічному праві, перш за все, мають за мету зцілення самого порушника від гріха, і лише потім кару за скоєний злочин, як в кримінальному праві.

Ще однією важливою ознакою церковного правопорушення є те, що воно може бути вчинене лише суб'єктом церковного правопорушення. Усі суб'єкти церковного правопорушення можуть бути поділені на дві великих групи:

- 1) клірики (священно- та церковнослужителі);
- 2) лаїки (миряни).

Що стосується чернецтва, то воно характеризується особливим аскетичним способом життя та не повинне розглядатися як окрема група суб'єктів канонічного права, оскільки його представники можуть належати як до категорії священнослужителів, так і до мирян [18, с. 263].

Щодо душевного стану, то особа має бути здоровою і не мати психічних вад – у світському праві це відповідає поняттю «осудність». Загальний мінімальний вік канонічної деліктоздатності для мирян, тобто вік, з якого особа вже може інтелектуально і психічно відчувати гріховність вчинку (інакше кажучи – має відчуття провини) становить сім років. Для кліриків вік, з якого накладаються канонічні стягнення обумовлений віком, з якого особа може належати до духовного стану або обіймати певну церковну посаду [19, с. 224-226].

Вищевикладене дає можливість сформулювати визначення церковного правопорушення (злочину) – як небезпечного для Церкви та/або суспільства, протиправного, винного та канонічно-караного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом церковного правопорушення (злочину).

Література

1. *Беккариа Ч. О.* преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа // Сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
2. *Таганцев Н. С.* Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2-х т. / Н.С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – 380 с.
3. *Курс советского уголовного права:* в 6 т. / [под ред. А. А. Пионтковского]. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
4. *Уголовное право Украины:* Общая часть: учеб. / М. И. Бажанов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов, и др.; [под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация]. – К.: Юринком Интер, 2003. – 512 с.
5. *Кримінальний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. *Устав Русской Православной Церкви:* принятый Юбилейным Архиерейским Собором РПЦ 13–16 августа 2000 г. // Официальный веб-портал Московской Патриархии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/419782.html>.
7. *Временное положение о церковном судопроизводстве для епархиальных судов и епархиальных советов, выполняющих функции епархиальных судов:* принятое Архиерейским Собором РПЦ 3-8 октября 2004 г. // Официальный веб-портал Московской Патриархии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/418932.html>.
8. *Положение о церковном суде Русской Православной Церкви (Московского Патриархата):* принятое Архиерейским Собором РПЦ 24-29 июня 2008 г. // Официальный веб-портал Московской Патриархии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/428440.html>.
9. *Никодим (Милаш) еп.* Православное церковное право / Никодим (Милаш), еп. – Санкт-Петербург. – 1897. – 708 с.
10. *Белякова Е. В.* Церковный суд и проблемы церковной жизни / Е. В. Белякова. – Культурный центр «Духовная Библиотека», М., 2004. – 664 с.
11. *Варьяс М. Ю.* Краткий курс церковного права / М. Ю. Варьяс. – М.: МЗ Пресс, 2001. – 128 с.
12. *Юридична енциклопедія:* в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2. – 1999. – 744 с.
13. *Путівник по Східному Кодексу:* Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков / [за ред. Джорджа Недунгатта], Т.І. / Пер. з англ. О. Гладкий. – Львів: «Свічадо», 2008. – 792 с.
14. *Фефелов П. А.* Общественная опасность преступного деяния и основания уголовной ответственности: основные методологические проблемы / П. А. Фефелов. – М.: Юридическая литература, 1972. – 178 с.
15. *Кримінальне право України.* Загальна частина: підруч. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.. – [Вид. 3-тє, переробл. та допов.]/ [За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка]. – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.
16. *Каноны, или Книга правил, святых апостолов, святых соборов, Вселенских и Поместных, и святых отцов* / отв. ред. Игумен Василий

(Донец). – СПб.: «Общество святителя Василия Великого», 2000. – 432 с.

17. *Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар*/ [Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, С. Б. Гавриш, та ін.]; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [3-е вид., перероб. та допов.]. – Х.: ТОВ «Одісей», 2006. – 1184 с.

18. *Каноническое право: учебное пособие* / [под ред. прот. В. Цыпина]. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2009 – 864 с.

19. *Оборотів І.Г.* Канонічна правосуб'єктність: сутність і елементи / І. Г. Оборотов // *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць.* – Вип. 38. – Миколаїв: Іліон, 2009. – С. 217-226.

И. А. Пристинский

Понятие и признаки церковного правонарушения (преступления) в каноническом праве Православной Церкви

В статье проанализированы существующие определения понятия и существенные признаки церковного правонарушения в каноническом праве Православной Церкви в тесной взаимосвязи с понятием и признаками уголовного преступления. Предложено авторское определение понятия церковного правонарушения (преступления).

I. A. Prystynskyi

The concept and features of the ecclesiastical offense (crime) in the canon law of the Orthodox Church

In article analyzed the existing definitions and essential features of the ecclesiastical offense (crime) in the canon law of the Orthodox Church in close relationship with the concept and features of a crime. The author proposed definition of ecclesiastic offense (crime).